
Geliş Tarihi (Received): 18.10.2024

Kabul Tarihi (Accepted): 9.12.2024

Editöre Mektup/Letter to Editor

Sözlü Tarih'in Yerel Tarih Araştırmalarına Katkısı*

Arzu Öztürkmen†

Öztürkmen, A., *Türk Folklor Araştırmaları/Turkish Folklore Research Journal*.
2025/1, Sayı: 370, 305-311. e-ISSN 3023-4670. DOI: 10.61620/tfa62.
<https://turkfolklorarastirmalari.com>

Bu yazı, sözlü tarih alanının Türkiye’de yeni yeni tanındığı 1990’lı yılların sonunda, özellikle bu yeni çalışma alanının yerel tarih çalışmalarına sağlayacağı katkı konusunu vurgulamak için kaleme alınmıştı. Sözlü tarih alanının belki de Türkiye’de ilk kez akademik olarak duyulması Tarih Vakfı’nın 1993 yılında *Geçmişin Sesi (The Voice of the Past)* kitabıyla tanınan İngiliz sözlü tarihçi Paul Thompson’u bir sözlü tarih atölyesi için Türkiye’ye davet etmesiyle olmuştur.¹ Bu girişimi 1990’lı yıllarda pek çok farklı toplantı takip etti. Bunlar arasında benim de içinde olduğum, 1995 yılında Kadın Eserleri Kütüphanesinin öncülüğünde gerçekleştirilen “Kadın Sözlü Tarih Çalışmaları Pilot Projesi” de vardır.² Bu bağlamda davet edilen *Oral History* dergisi editörü ve Open University profesörlerinden Joanna Bornat ile bir atölye çalışması gerçekleştirildi. Bu yıllar internetin yeni çıktığı ve henüz yaygın olarak kullanılmadığı bir dönemdi. Joanna Bornat, yanında getirdiği pek çok yazılı kaynağı dikkatimize sunarak esasında sözlü tarih alanının temel yayın ve kurumlarını bizlere tanıtmış oldu. 1996 yılında Göteborg’da düzenlenen Uluslararası Sözlü Tarih Konferansına katılmam da Bornat’ın bilgilendirmesiyle olmuştur.

* “Sözlü Tarihin Yerel Tarih Araştırmalarına Katkısı” makalesi Tarih Vakfı’nın 1998 yılında yayımlamaya başladığı, ne var ki sadece altı sayı yayınlanmış olan *Yerel Tarih* dergisine sözlü tarih alanını tanıtmak amacıyla bu süreç içinde yazılmıştı.³ Bu makaleyi, aradan geçen 25 yıllık zamandan sonra folklor ve yerel tarih araştırmalarına yeni başlayan araştırmacılara katkı vermesi umuduyla gözden geçirerek yeniden yayınlıyoruz. A. Ö.

† Prof. Dr., Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü /Boğaziçi University History Department. Türkiye
ozturkme@boun.edu.tr. ORCID ID 0000-0002-3634-3297

Bu toplantıda resmi olarak kurulan Uluslararası Sözlü Tarih Kurumu'nun (IOHA) yönetim kuruluna dahil olunca, kurumun 2000 yılındaki uluslararası toplantısını Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü olarak İstanbul'da düzenlemeyi üstlenmiştik. Bu toplantı sözlü tarihin Türkiye'deki tanınırlığının artmasında önemli bir dönüm noktası oldu. Aynı şekilde uluslararası sözlü tarih camiası da bu toplantıyla birlikte pek çok önyargıyı gözden geçirme fırsatı buldu.

Sözlü tarih, aslında, hepimizin gündelik hayatta sık sık başvurduğumuz bir yöntemdir. Çoğumuz, geçmişe ait kafamızda beliren türlü soruları etrafımızdaki büyüklerimize sorarız. Örneğin, aile tarihimizin önemli şahsiyetleri, önemli olayları çocukluğumuzdan bu yana sözlü olarak bizlere anlatılmıştır ya da çevremizdeki bir yerin eskiden nasıl kullanıldığına dair türlü hatıralar dinlemiştir. İşte bu anlamda, sözlü tarih sıkça kullanılan bir yöntemdir denilebilir. Ancak sözlü tarihin bağımsız bir araştırma alanı olarak tarih disiplini içinde yer bulması oldukça yeni sayılır.

Bugün, sözlü tarih dediğimiz zaman, belli bir konu etrafında, o konuyla ilgili kişilerle yaptığımız ve kaydettiğimiz uzun (6-8 saate kadar sürebilen) söyleşiler sonucu ortaya çıkan bilgileri belli bir sistem içerisinde değerlendirmeyi, incelemeyi anlıyoruz. Yani sözlü tarihin belkemiğini bir konu çerçevesinde belirlediğimiz kaynak kişilerle yapılan uzun söyleşiler oluşturuyor. Ne var ki, bu söyleşilerin hangi yöntemle yapıldığı, en az ne anlatıldığı kadar önemli. Çoğu zaman, iyi planlanmamış ve acemice yapılmış söyleşiler geçmişe dair bize yeni kapılar açmak yerine, sorularımızı cevaplayan kişileri yönlendirebiliyor. Bu bakımdan, sözlü tarih çalışmalarının en önemli ayağını, belki de soruların anlamlı ve etkin bir şekilde sorulduğu bir söyleşi tekniği oluşturuyor. Bu yazının ilk bölümünde, yeni bir disiplin olarak 20. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan sözlü tarihin içeriğine, daha sonraki bölümlerde ise sözlü tarihinin izlemesi gereken yöntemlere ve sözlü tarihin yerel tarih araştırmacılığıyla ilişkisine yer verilmiştir.

Tarih Disiplini İçinde Sözlü Tarihin Yeri ve Önemi

Tarih derslerinde çoğumuz, "tarih yazıyla başlar" şeklinde bir yaklaşımı duymuşuzdur. Bu bir yere kadar doğrudur. Gerçekten de geçmişe ait bilgileri toplamak için yazılı kaynaklar tarihinin en temel yardımcısıdır. Geçmişten günümüze kadar ulaşan belgeler, mektuplar, el yazması kitaplar olmasaydı bugün herhalde Osmanlı

veya Orta Çağ tarihine dair pek az şey bilecektik. Halen çok daha eski dönemlere dair bilgileri, çeşitli arkeolojik kazılarda bulunan kil üzerine yazılı kaynaklardan öğreniyoruz. Ancak yazılı belgelerin yanında, tarihçilerin kullandığı pek çok başka kaynak da var. Bunların başında, kuşkusuz, araştırılan tarihi mekânların maddi kültürü geliyor. Binalardan, yollar ve limanlardan günümüze ulaşanlar bizlere kendi dönemleri hakkında önemli ipuçları veriyor. Topkapı Sarayı'nda kısa bir gezinti bile Osmanlı erkânının yaşam biçimi hakkında belli bir izlenim oluşturmamızı sağlıyor.

Tarih araştırmacılığında, yazılı kaynaklar ve maddi kültür kadar önemli bir üçüncü kaynak ise sözlü tarihtir. Sözlü iletişim, günümüzde bile, hala en sık başvurduğumuz bilgilenme yöntemidir. Çevremizi kuşatan bilgi çağında bile, arkadaşlarımıza üzerlerindeki giysiyi nereden aldıklarını sorarız, ucuz dükkânların tarifini isteriz, problemleri konularda geçmiş tecrübelerini bize aktarmalarını isteriz, hatta yazılı basında okuduklarımız üzerine bile kendimizi sık sık bir sözlü tartışmanın içerisine girmiş olarak buluruz. Bugün olduğu gibi geçmişte de sözlü iletişim kuşkusuz gündelik hayatın çok önemli bir parçasını oluşturuyordu. Bu bakımdan bugün bilgisine danıştığımız yaşlı kişilerin anlattıkları, kendi dönemlerine olduğu kadar, onların anne ve büyükannelerinin dönemlerine kadar uzanan bir bilgi birikiminin de parçasıdır. Bugün, sözlü tarih yöntemiyle belki eski çağlara dair bilgilere ulaşmamız zor, ama 19. yüzyıl sosyal yaşamına ait pek çok bilgiyi bugün yaşları 70-80 olan kişilerden dinlemek de mümkün.

Sözlü tarihin genel olarak tarihçiliğe sunduğu önemli bir katkısı da, sözlü tarih yöntemiyle derlenen bilgilerin yazılı kaynakların bizlere ilemediği bilgilere ulaşma potansiyelidir. Yazılı belgeler öncelikle devlet ve toplum bireyleri arasındaki ilişkiye ışık tutarlar. Resmi yazışmalar, mahkeme tutanakları, ticaret anlaşmaları gibi arşivlenen yazılı kaynaklar bunlara örnek olarak gösterilebilir. Yine aynı şekilde, yazılı belgeler yalnızca, okuma yazma bilen kişilerin, yani toplumun sadece bir kesimini temsil eden bir topluluğun sesini bize iletirler. Bu anlamda yazılı belgelerin önemli bir kısmı, köylülerin, işçilerin, kadınların, hatta çocukların, belli dönemlerde nasıl yaşadıklarına dair bilgi içermez. Oysa sözlü tarih, devletlerin kuruluşlarına, yıkılışlarına, fetihlere, savaşlara ve barış dönemlerine vurgu yapan siyasi tarih anlayışından çok sıradan insanların gündelik hayatlarının zaman içerisinde nasıl değiştiğine bakan sosyal tarih anlayışını benimser. Bu nedenle, sözlü tarih araştırmalarında konu ne olursa olsun, yapılan söyleşilerde kişilerin yaşam hikâyeleri çoğu kez temel olarak alınır. Bu hikâye-

lerde de görüleceği gibi, kişilerin yaşamında en fazla iz bırakan gelişmelerin birçoğu, belli siyasi dönemlerle ilişkili olsalar dahi, genellikle özel hayatlardaki gelişmelerle daha yakından ilgilidirler. Doğum, ölüm, evlilik gibi "geçiş törenleri," meslek hayatları, çocuklarla ilişkiler gibi konular, kişisel tarihlerin belli başlı dönemlerini oluştururlar; bir anlamda hayatlarımızı "dönemselleştirirler." Bunların yanında, toplum-sal hayattaki gelişmeler, özellikle teknolojinin gündelik hayat üzerine yaptığı değişimler (televizyon, buzdolabı, otomobilli ulaşım gibi) sosyal tarihçiliğin ilgi alanı içine girer. Bu tür bilgilere yazılı kaynaklarla ulaşmak oldukça zordur. İşte sözlü tarih metodu burada devreye girerek başka türlü derlenmesi mümkün olmayan bilgilere ulaşmamızda aracı olur. Belli bir yaşa gelmiş kişilerle yapılan söyleşiler sonucu ulaşılan bu bilgilerin "güvenirliği" sözlü tarihin genel tarihçilik açasından önemli bir zaafı olarak görülür. Burada önemli olan belki de şudur: İnsan hafızasının önemli bir yanılma payı vardır, tarihler yanlış hatırlanabilir, geçmişin önemsiz olayları zaman geçtikçe insanların gözünde büyüyebilir. Kişiler, olaylar ve diğer insanlar hakkındaki görüşlerinde taraf tutabilirler, hatta yalan söyleyebilirler. Sözlü tarih araştırması yapan tarihçiler bunu her söyleşide ve söyleşi sonrası değerlendirmelerinde göz önünde bulundurmalıdırlar. Bu tür yanılığı paylarına veya taraflı bakış açaşlarına yazılı belgelerde de sıkça rastlanır ve bunlar sorgulanırlar. Sözlü tarihçinin yazılı kaynak kullanan araştırmacılara kıyasla önemli bir avantajı da burada yatar. Bilgisine başvurulabilecek kişi sayısı kuşkusuz günümüze ulaşan yazılı belgelerden daha fazladır. Sözlü tarihçi, bir konu etrafında 20-30 hatta daha fazla kişiyle görüşerek derlediği anlatıların kesişme noktalarını kolaylıkla saptayabilir. Bu anlamda görüşülecek kişi sayısını geniş tutmak, yapılan araştırmanın farklı cephelerden kontrol edilmesine olanak verecektir.

Sözlü Tarih Söyleşilerinde Yöntem

Sözlü tarih yöntemiyle "söyleşi" veya "görüşme" yapmak ile gazetecilikte izlenen temel yöntem olan "röportaj" arasında çok önemli farklılıklar vardır. Her şeyden önce, sözlü tarih görüşmesi yapmak üzere yola çıkan bir araştırmacı derlediği bilgileri uzun soluklu bir araştırmaya kaynak olarak toplamaktadır. Derlenen söyleşinin tümünü ses bandından yazılı bir metne aktarır, bunu kaynak kişiye okutturarak ancak onun yazılı onayını aldıktan sonra kamuya sunar. Bazen görüşme sırasında söylenilmiş olmasına rağmen belli bilgilerin kamuyla paylaşılması kaynak kişiyi tedirgin edebilir. Burada, sözlü tarih araştırmacısı, görüştüğu kişinin seçimlerine saygı duyar ve araştırmasının

yalnızca onaylanan bölümlerini kamuyla paylaşır. Başka bir önemli fark da kuşkusuz görüşmelerin süresi ve soru-cevap tekniğidir. Sözlü tarihte, görüşmeler birer ya da ikişer saatlik dilimlerden oluşan bir dizi söyleşiyi kapsar. Bu hem kaynak kişiyi yormamak hem de karşılıklı olarak, anlatılan olaylar, mekânlar ve kişiler hakkında belli bir düşünme süresine sahip olmak için faydalı olur. Soru tekniği ise "ucu açık soru" olarak adlandırılan, soru soranın az konuştuğu, ancak sorularıyla kaynak kişiyi uzun anlatılara teşvik ettiği bir soru sorma stildir. Burada esas olan anlatıcıyı fazla yönlendirmeden anlatılacak hikâyelerin seçimini ve kurgusunu kendisine bırakmaktadır. Bunun da temel nedeni öncelikle anlatıcının kendi bakış açısını bize iletmesine izin vermek ve özellikle hayat hikâyesindeki temel noktalar arasındaki geçişleri nasıl yaptığının bir dökümüne ulaşmaktır. Örnek verilecek olursa, "çocukluğunuz sıkıntılı mı geçti?" sorusundan ziyade, "çocukluğunuzu nerede geçirdiniz, bize biraz ailenizden bahsedermisiniz?" şeklinde bir soruyla yaklaşmak herhangi bir yönlendirmeye meydan vermemesi bakımından tavsiye edilebilir. Birçok durumda, "İkinci Dünya Savaşı sırasında nasıl zorluklar yaşadınız" ya da "1960 ihtilalinden nasıl haberdar oldunuz" gibi sorular baskın siyasi tarihin bizde iz bırakmış dönemselleştirmesidir. Oysa, belli yerel mekânlarda aynı süreçlere kişilerin çok daha farklı yaklaştığı, aynı zaman diliminde önemle altını çizdikleri dönüm noktalarının "savaştan" ya da "ihtilalden" farklı şeyler olabileceği gözlenmiştir.

Bir diğer önemli nokta da kaydedilen görüşmeler tamamlandıktan sonra, sözlü tarih araştırmacısının kendi gözlemlerini ve izlenimlerini yazılı olarak kaydetmesidir. Özellikle peş peşe görüşmelerin yapıldığı dönemlerde araştırmacının hafızası kendisine türlü oyunlar oynayabilir.

Yerel Tarih Araştırmacılığında Sözlü Tarihin Kullanımı

Yerel tarih araştırmacılığının bir ayağını yerel arşivler ve kütüphaneler oluşturuyorsa, diğer bir ayağını da, kuşkusuz, sözlü tarih araştırmaları teşkil eder. İyi bir yerel tarih incelemesi, hem sözlü hem de yazılı kaynakların birbirlerini tamamlayacak bir şekilde kullanılmasıyla ortaya çıkar. Belli bir yerin geçmiş medeniyetlerle olan ilgisini tespit etmek için yazılı kaynaklara ve o yerin maddi kültür örneklerine başvururuz. Bu tür bir yaklaşımla, o yerin tarihsel olarak hangi medeniyetler çerçevesinde gelişim gösterdiği hakkında bir fikir ediniriz. Ne var ki, yazılı kaynakların yerel tarih araştırma-

cılığında özellikle sosyal tarih açısından zayıf kaldıkları söylenebilir. Örneğin, mahkeme tutanakları gibi yazılı kaynaklarda o yerin sosyal kurallarının nasıl çığnendiğine dair önemli ipuçları yakalamak mümkündür. Ancak belli tarihsel dönemlerde o yerin toplumsal hayatının nasıl geliştiği, kişilerin gündelik hayatlarını nasıl yürüttükleri, ne gibi işlerde çalışıp ne tür eğlenceler düzenledikleri, ne yiyip nasıl giyindikleri hakkında yazılı belgelerden bilgi toplamamız zor olur. Sözlü tarih araştırmasının yerel tarihe belki de en önemli katkılarından biri, yaşlı kişilerle yapılan söyleşilerle, en azından geçtiğimiz yüzyıla kadar uzanabilen bir zaman dilimi hakkında bilgi yolunu açmasıdır. 19. yüzyıl yerel tarihini yazılı kaynaklardan olduğu kadar, sözlü tarih metoduyla da araştırabiliriz. Günümüzde hâlâ belli bir kentin, kasabanın ya da köyün yerlisi olarak 70'li 80'li yaşlarına gelmiş kişilerle görüşme olanağı bulabiliriz. Bu kişiler bize sadece kendi hayat hikâyelerini anlatmakla kalmaz, aynı zamanda yaşadıkları yer hakkında kendi büyüklerinden de dinledikleri türlü hikâyelere de yer verirler. Bu anlamda, sözlü tarih, özellikle yakın dönemde (19. ve 20. yüzyıl içinde) belli bir yerin sosyal tarihini araştırmada bize çok önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Bu bağlamda yerel tarih araştırmasında sözlü tarih yöntemi de kullanılacaksa, her şeyden önce işe o yerin yaşı ilerlemiş ve hâlâ uzun söyleşileri yürütebilecek kadar sağlıklı olan kişileriyle görüşmeler yapılabilir. Söyleşilerde kaynak kişilere "Bize bu yeri anlatın" şeklinde bir istekle yanaşmak yerine, onların çocuklukları, kendi aileleri, eğitimleri, evlilik hayatları ve meslekleri gibi dönemlere eğilen hayat hikâyelerini anlattırmak daha isabetli olur. Bu hayat hikâyelerinde anlatıcılar genellikle yaşadıkları yerin gündelik hayatına ve sosyal yaşamına dair önemli bilgiler verirler. Bunların içinde, çocuk oyunlarından o yerin yemek kültürüne kadar pek çok sosyal tarih ögesi yer alacaktır. Anlatıcılar, ayrıca, artık o yerde bulunmayan bazı maddi kültür öğelerine de dikkatimizi çekebilirler: "O dükkânın yerinde eskiden hamam vardı" ya da "pazar yeri eskiden şuradaydı" gibi ifadeler, bugün artık hızla değişen maddi kültürün araştırılıp yazılmazsa unutulmaya yüz tutacak cephelerini bizlere hatırlatır. Çocukların oyun mekânları, pazar yerleri, resmi devlet daireleri, değişen ibadet yerleri, açılan yollar veya doldurulan sahil yolları gibi pek çok maddi kültür değişimleri sosyal hayatın tarihsel süreç içinde nasıl bir değişim gösterdiğine açıklık getirir. Bu arada araştırmacının, görüşülen kişilerin fotoğraf albümlerine söyleşi sırasında birlikte bakması hafızaları tazelemesi bakımından oldukça yararlı olacaktır.

Notlar

1 Paul Thompson'un The Voice of the Past adlı kitabı ilk kez 1978 yılında yayınlanmıştır. Kitap, şehnaz Layıkel çevirisiyle 1999 yılında Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından Geçmişin Sesi olarak yayınlanmıştır. Bkz. Paul Thompson (1999) Paul Thompson (ev. şehnaz Layıkel), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999. 6-7 Haziran 199 tarihinde düzenlenen Sözlü Tarih Atölyesinin notları için bkz. Neşe Erdilek Tunçay (der.) 1993. Sözlü Tarih Atölyesi: 6-7 Haziran 1993: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı tarafından düzenlenen Birinci Sözlü Tarih Atölyesinin Kayıtları. Tarih Vakfı yayınları.

2 Proje, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü maddi desteği ile yürütülmüştür.

3 1998 "Sözlü Tarihin Yerel Tarih Araştırmalarına Katkısı", Yerel Tarih, 1/1:12-15.

FINANS: Bu çalışmanın yürütülmesinde herhangi bir finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ATIşMASI BEYANI: Yazarlar, bu çalışmayı etkileyebilecek finansal çıkarlar veya kişisel ilişkiler olmadığını beyan eder.

YAZAR KATKILARI: Yazar, makalenin tümünü katkılarıyla oluşturmuştur.

ETİK ONAY BEYANI: Bu alışmada Yerel Etik Kurul Onayına gerek duyulmamıştır.

VERİ KULLANILABİLİRLİK BEYANI: Bu alışmada kullanılan verilere yazardan talep üzerine erişilebilir.

FINANCE: No financial support was received for the conduct of this study.

CONFLICT OF INTEREST STATEMENT: The authors declare that there are no financial interests or personal relationships that may influence this study.

AUTHOR CONTRIBUTIONS: The author has contributed to the manuscript in its entirety.

ETHICAL APPROVAL STATEMENT: Local Ethics Committee Approval was not required for this study.

DATA AVAILABILITY STATEMENT: The data used in this study are available upon request from the author.

Bu eser Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. (This work is licensed under a Creative Commons NonCommercial license Attribution International License).